

A kizsákmányolás politikai gazdaságtana – az üldözés és a menekülés gazdasága

Mehrdad Vahabi: *The Political Economy of Predation. Manhunting and the Economics of Escape.* Cambridge University Press, New York, 2015, 406 o.

Mehrdad Vahabinak, az új intézményi közgazdaságtan képviselőjének, a L'Université Paris 13 professzorának korábbi könyve már előrevetítette a most vizsgált mű témáját, hiszen a rombolás és a kizsákmányolás gyakran összefüggő és egymásra épülő fogalmak. Az új intézményi közgazdaságtan iskoláján belül Vahabi egy kevésbé kutatott, de fontos területet, a kizsákmányolás gazdaságtanát elemzi. Szemben a neoklasszikus vagy keynesi államfelfogással, ahol az állam szerepe a tulajdonjogok, szerződéses kapcsolatok védelme, a közjavak és szolgáltatások előállításának, szervezése, a piac szabályozása és a piaci elégtelenségek korrigálása, Vahabi munkásságának java részét a kizsákmányoló állam kutatásának szenteli. Annak ellenére, hogy a kizsákmányoló állam kutatása messze nem a politikai gazdaságtan fősodrához tartozik, ez a könyv hiánypótló. A kizsákmányolás kutatása mindaddig fontos is marad, amíg kizsákmányoló rendszerek vagy háborúk továbbra is lesznek a világban.

A társadalmi konfliktusok az emberi faj történelmében folyamatosan jelen vannak, hol törzsi villongások, hol totális háborúk, hol csak a nem a mások életére törő kizsákmányolás formájában. A 2018-as világbanki riport szerint az erőszakos konfliktusok 2–8,4 százalékkal vetik vissza egy ország éves gazdasági növekedését (*UN-WB [2018]*). Csak Szíriában 2011–2016 között a GDP-ből 226 milliárd dollár esett ki, ami négyszerese az ország 2010-es GDP-jének. Afganisztán egy főre vetített jövedelme alig változott 1970 óta. Az Institute for Economics and Peace (*IEP [2018]*) szerint a társadalmi konfliktusok és az erőszak 2016-ban összességében 14 ezermilliárd dollárba kerültek, ami a világ GDP-jének 12,4 százaléka. Ebben benne van a katonaságra költött 5,6 ezermilliárd dollár, további 4,9 ezermilliárd védelmi költség, 2,6 ezermilliárd dollár a bűncselekményekből és ezermilliárd dollár társadalmi konfliktusokból származó további veszteség. Mindemellett az emberi szenvedés, a nem számszerűsíthető társadalmi költségek szintén óriásiak. Minden negyedik ember, azaz több mint másfél milliárd ember él instabil és konfliktus sújtotta országokban, és 66 millió ember él menekültként.

A könyv szerzője, Mehrdad Vahabi abból a gondolatból indul ki, hogy szinte az összes konfliktusnak van gazdasági vonatkozása. Ilyen lehet például az, hogy egy

üldözöttet jobban megéri-e megölni vagy inkább életben hagyni és domesztikálni; vagy az, hogy a tulajdonjogokat hogyan lehet hatékonyan reallokálni; vagy akár az is, hogy egy háborút érdemes-e rövid időn belül lezárni; vagy van olyan gazdasági érdekek, amikor a konfliktust érdemesebb hosszasan fenntartani.

A könyv elsősorban az aszimmetrikus konfliktusokat vizsgálja, amelyekben az egyik fél domináns, és célja a minél nagyobb sarc elnyerése a másik fél rovására, a másik – az üldözött vagy kizsákmányolt – fél célja pedig a sarc csökkentése vagy egyszerűen csak a túlélés. Szemben a szimmetrikus, erőszakos konfliktusokkal, az aszimmetrikus konfliktusokban az üldözött félnek nincs választása a konfliktusba való belépésről. Senki sem kérdezi meg az adott országot, nemzetet, embercsoportot vagy akár embert arról, hogy szeretne-e üldözött vagy kizsákmányolt lenni. Az aszimmetrikus konfliktusok célja nem az üldöző dominanciája, az már *a priori*, hanem a minél nagyobb haszonszerzés.

A könyv fő témája a konfliktusok következtében létrejövő erőforrás-reallokáció. Vahabi először etológiai megközelítésből vizsgálja a bevonó (inkluzív) vagy a kizáró (exkluzív) üldözést. Az exkluzív üldözés kiirtja, kiűzi az üldözöttet egy adott társadalomból vagy területről, míg az inkluzív üldözés erőszakkal elfogja, a területén életben tartja és kizsákmányolja az üldözöttet. A szerző később áttér az emberi aszimmetrikus konfliktusok elemzésére, ahol a mondanivaló megértéséhez szükséges fogalmak leírásán túl átvezeti az olvasót az erőszakos konfliktusokban lehetséges viselkedések közötti racionális választás gazdasági megközelítésére. Ezt követően példaképpen bemutatja az Egyesült Államok afganisztáni és iraki szerepvállalását és az iráni forradalom utáni Iráni Iszlám Köztársaság kizsákmányoló rendszerét. A könyv második felében a szerző azt vizsgálja, hogy a konfliktusok költségei és az elbirtoklás költségei tekinthetők-e tranzakciós költségeknek, és emellett hogyan változik az autokráciából demokráciába történő átmenetben a védelmezési piac kereslete és kínálata.

A könyv sokszínűségét az mutatja, hogy nemcsak az új intézményi közgazdaságtanon belül ölel fel több területet – a tranzakciós költségek gazdaságtanát, a tulajdonjogok elméletét –, hanem ezen túlmenően a kizsákmányolás történelmének kutatásakor etológiával, antropológiával, a demokráciafejlődés kapcsán pedig a közösségi döntések elméletével, politikai gazdaságtannal is foglalkozik.

A könyv végén a szerző előrevetíti a következő kutatási területét, a szimmetrikus konfliktusokat, ahol nem a kizsákmányolás és az üldözés gazdaságtana a fő téma, hanem az erőforrások minél szélesebb körű mobilizálása.

Annak elemzése során, hogy a társadalmi konfliktusok összefüggenek-e a közgazdaság-tudománnyal, a klasszikus közgazdaságtan két nagy alakjának, Smith-nek és Say-nek a véleményére támaszkodik. Smith és Say azt mondják, hogy a politikai gazdaságtan a termeléssel, a disztribúcióval és a fogyasztással, míg a politika a kormány és az emberek közötti kapcsolatokkal foglalkozik. Vahabi nem ért egyet az ebből levezethető két alapelvvel (1. a közgazdaságtan és a politika területe szeparált terület, így a közgazdaságtan nem foglalkozik az állammal és konfliktusokkal, 2. a közgazdaságtan termelőtevékenységekkel foglalkozik). Egyrészt, mert nem kezeli az állam és az ott élő emberek közötti adózási kapcsolatokat, másrészt, a rombolás, az elbirtoklás szintén gazdasági tranzakció, de nem termelőtevékenység. A csupán

termelőtevékenységgel foglalkozó közgazdaságtant a könyv egésze cáfolja, hiszen fő mondanivalója a konfliktusok gazdasága, ami elbirtoklásról, az erőforrások erőszakos reallokációjáról szól, ahol termelőtevékenység nem jelenik meg, más gazdasági megfontolások azonban, mint például a költség–haszon elemzés, igen.

A második fejezet a *The meaning of predation* (A zsákmányszerzés értelme) címet kapta, amely az intraspecifikus és az interspecifikus üldöző és üldözötti viszony etológiai tárgyalásával kezdődik. Az interspecifikus két különböző faj egyedei közötti, míg az intraspecifikus azonos faj egyedei közötti kapcsolatot jelent. A szerző az interspecifikus konfliktusokra úgy tekint, mint energiáttranszferre. Az üldözött – vagy az illusztrációként választott esetben: a vadászott – populáció méretének szabályozásánál a szerző ismerteti a Lotka–Volterra-féle populációdinamikai modellt (Lotka [1925], Volterra [1926]) matematikai levezetését, és ezt kivetíti az emberi üldözés és kizsákmányolás ciklusaira is. A gyilkos majom elméletének (*killer ape hypothesis* – Dart [1953]) és az erőszakos csimpánz elméletének (*chimpanzee violence hypothesis* – Wrangham [1999]) bemutatásán keresztül jut el a fejezet az emberi aszimmetrikus konfliktusokhoz, ami a könyv fő témája. A fejezet az aszimmetrikus emberi konfliktusokat tovább bontja a korábban említett exkluzív (a másik fél megsemmisítésével járó) és inkluzív (a másik fél életben hagyásával) járó konfliktusokra. A szerző Lawrence H. Keely munkáit használja a primitív emberi törzsek konfliktusainak és társadalmi berendezkedéseinek bemutatásához (Keely [1996]), az ő nyomán nevezi a rajtaütést, amikor az üldöző élete nincs veszélyben, biztos ölésnek (*safe killing*). Ezt a viselkedést figyelték meg a csimpánzoknál és a primitív emberi összecsapásoknál is.

Az emberi faj az egyetlen faj, amely domesztikálja az állatokat, és kizsákmányolja társait, azaz nem öli meg az üldözöttet, hanem életben hagyja, és úgy hasznosítja képességeit. Ez azt is jelenti, hogy ez az egyetlen faj, amely egyidejűleg üldözőként és védelmezőként is fellép abban az esetben, ha ez neki gazdaságilag jobban megéri. A domesztikálás egyik formája a rabszolgaság, amikor az üldözött vagy ebben az esetben a kizsákmányolt is ember. Akkor érdemes életben hagyni az üldözöttet és termeléséből részesülni, ha a védelmezés értéke, azaz a védett jószág által előállított hasznos termék értéke nagyobb, mint a védelmezés költsége.

A következő fejezetben a szerző a primitív és civilizált konfliktusok fejlődésével foglalkozik. Ennek rendszerezéséhez Kenneth Boulding hatfokú hatalmi hierarchiáját (Boulding [1962]) használja, és megkülönböztet 1. törzsi társadalmat, 2. mezőgazdasági vagy feudális társadalmat, 3. általános mezőgazdasági társadalmat, 4. ipari társadalmat, 5. szuperhatalmat és 6. világállamot. Emellett szét is választja a konfliktusokat a) azonos erővel rendelkezők, b) alárendelt és fölrendelt szereplők, valamint c) reménytelenül egyenlőtlen szereplők konfliktusára.

A szerző azt igazolja, hogy az embervadászat és a hagyományos háborúk közötti különbséget nem lehet a primitív és a civilizált konfliktusok különbségeként értelmezni, mert az embervadászat a mai civilizált korban is jelen van. Vahabi az embervadászatot olyan biztos ölésnek tartja, ahol a konfliktusban részt vevők között a domináns fél radikális erőfölényt élvez. Így az üldöző saját épségét nagyságrendekkel kisebb mértékben, illetve – a mai modern fegyverek (mint például a drónok) megjelenésével – egyáltalán nem kockáztatja. A szerző sok példát megemlít a radikális

erőfölényre, például az őslakosok üldözését a gyarmatosítás alatt, a zsidók üldözését a világháborúban, de részletesen tárgyalja az Egyesült Államok katonai stratégiáját is a 2001. szeptember 11-ét követő időszakban. A könyv itt párhuzamot állít az Egyesült Államok embervadászatának kiteljesedése és a konfliktusokban használt drónok számának növekedése között.

Vahabi osztályozásában háromféle védelmezési járadékot különböztet meg. Első az *abszolút járadék*, amely a védelmezés értékének és a védelmezés költségének a különbsége. A védelmezés értéke a kizsákmányolt által a kizsákmányolónak elvégzett munka, előállított élelem, termék vagy fizetett adó. A védelmezés költsége pedig az a ráfordítás, amely ahhoz kell, hogy a kizsákmányolt munkaképes legyen és fogásban maradjon. Második a *különbözeti járadék 1. típusa*, amely két szomszédos állam, terület, királyság vagy akármilyen védett területi egység közötti védelmezésért cserébe elvégzett munka, előállított élelem, termék vagy fizetett adó különbségét jelenti. A védelmezett szempontjából a legideálisabb, ha csak a védelmezés költségét fizeti. Míg az abszolút járadék a védelmező hasznát méri, addig a különözeti járadék egyes típusa a védelmezett gazdasági előnyét jelenti. A harmadik típusú védelmezési járadék a *különbözeti járadék 2. típusa*, amely a másik állam, terület, királyság vagy akármilyen más védelmező által védett más területi egység relatív költségeit növeli. Természetesen az abszolút járadéknak és a különözeti járadék kettes típusának emelése magánérdeket vagy egy szűk kör érdekeit szolgálja, míg a különözeti járadék egyes típusának emelése közérdeket szolgál. A fejezet hosszan tárgyalja az Egyesült Államok „megelőző” háborúját Afganisztánban és Irakban. Azt írja, hogy ezeket a háborúkat nem abból a célból indították, hogy az Egyesült Államok biztosítson magának olcsó olajat, ami egyébként nem is valósult meg. Donald Rumsfeld új politikai doktrínáját (*Rumsfeld [2002]*) – miszerint az Egyesült Államokat az ismeretlentől, a bizonytalantól, az előre nem látható és a váratlan történésektől meg kell védeni, akár úgy is, hogy megfélemlítik vagy legyőzik a még csak potenciális ellenségeket – Vahabi nem tekinti elégséges indoknak háború indítására Irak ellen. Az ilyen háborúk elindításának okait inkább gazdasági előnyökkel magyarázza: először az amerikai olajvállalatok, a katonai beszállítók és az építőipari cégek magánérdekeivel, amelyek a háborúban és a háború utáni újjáépítésben jutottak megrendelésekhez; másodsor az amerikai abszolút védelmezési járadékkal, amelyet az Egyesült Államok a védett Öböl menti államoktól katonai megrendelések és katonai támaszpontok finanszírozása formájában kapott; harmadszor a különözeti járadék kettes típusával, amely az olajár emelkedésével növelte meg az Öböl menti olajtól relatíve jobban függő európai és ázsiai országok olajköltségeit.

A negyedik fejezet elején Vahabi részletesen tárgyalja Michelle Garfinkel és Stergios Skaperdas munkáit a versenysikerfüggvény (*Contest Success Function, CSF*) (*Garfinkel–Skaperdas [1996]*) témában. A konfliktus egyfajta verseny, ahol a résztvevők különböző erőforrásokat kötnek le annak érdekében, hogy növeljék az esélyeiket a győzelemre. A modell a többi versenyző erőforrás-lekötésének függvényében rendel valószínűséget minden erőforrás-lekötési szinthez. Vahabi a CSF modell sikerkritériumainál viszont arra a következtetésre jut, hogy az nem alkalmazható a kizsákmányolás elemzésére. Egyrészt, szerinte a kizsákmányolás, az üldözés,

a háború gyakran nem versengés a győzelemért, hanem a háború valós célja sokszor egy szűk társadalmi csoportnak a háború, a konfliktus fenntartásából származó gazdasági haszna. Másrészt, a CSF-ben használt konfliktusok költségei nem tartalmazzák a katonai és civil áldozatokat, a környezeti és más pusztításokat sem. Mindezek ellenére a konfliktusok költségeinek, valamint annak elemzésénél, hogy a védelmezés és az agresszió költsége tekinthető-e tranzakciós költségnek, a könyv gyakran használja a CSF modellt.

A negyedik fejezetben a szerző még arra is keresi a választ, hogy miért is háborúznak országok, ha a háború az erőforrások drága és rossz hatékonyságú elosztása. Ha a szemben álló felek tisztában vannak az erőviszonyokkal, miért nem elég a háborús fenyegetettség ahhoz, hogy újraösszák az erőforrásokat? Ennek megválaszolásához fontos megérteni, hogy – szemben a közgazdaságtan fő irányjaival – itt nem beszélhetünk önkéntes tranzakciókról. A kizsákmányoltnak két, nem erőszakos opciója lehetséges: dönthet kivonulásról (*exit*), ami jelenthet más országba, más földesúrhoz való költözést, és dönthet maradásról, amikor megpróbálja a rendelkezésére álló eszközökkel az abszolút járadékot a maga hasznára csökkenteni. Háborús fenyegetettség esetén pedig egy üldözött ország dönthet az erőforrások reallokációjáról háborús tevékenység nélkül. Egy ország esetében más országba költözésről értelemszerűen nem beszélhetünk. Az eszközök tekintetében a tiltakozás (*voice*) a fennálló rendszer keretein belüli tevékenység, míg az ellenállás (*scream*) a fennálló rendszer ellen irányuló tevékenység. Míg a tiltakozás mindig egy békés változás irányába mutat, addig az ellenállás lehet akár erőszakos is (ilyenek például a forradalmak).

A könyv ezután a konfliktusok gazdasági költségeivel és a Coase-tétel politikai alkalmazhatóságával foglalkozik, majd ismét visszatér a már megfogalmazott kérdésre: ha a háború rossz hatékonyságú megoldás, akkor miért is vannak háborúk? Először a meglévő konfliktusmegoldási modellek (*crisis bargaining models*) által nyújtott válaszokat mutatja be, amelyek lehetnek a két fél közötti aszimmetrikus információk okozta problémák, elköteleződési, valamint oszthatatlansági problémák.

Az aszimmetriából adódó információkülönbözőség azt jelenti, hogy a konfliktusban szereplő két fél a saját vagy a másik fél erejét másképpen, azaz túl- vagy alábecsüli.

Az elköteleződési problémák abból adódnak, hogy a felek egyszerűen nem bíznak egymásban, de ebből a háborút kirobbantó okból is háromfélet különböztetünk meg: 1. az egyik fél egy kialakuló konfliktus során nagy előnyre tesz szert azzal, hogy először támad; 2. az egyik fél megakadályozza azt, hogy a másik fél békeidőben túlzott mértékben megerősödjön; 3. az egyik fél olyan stratégiai területet tud megszerezni, amely jelentősen befolyásolja az erőegyensúlyt.

Az oszthatatlansági probléma akkor merül fel, amikor a konfliktusban részt vevő felek azt gondolják, hogy egy bizonyos terület vagy erőforrás megbonthatatlan, és csak az egyik fél kontrollálhatja. Ezeket a válaszokat azonban Vahabi nem tekinti kielégítőnek, hosszasan foglalkozik a megelőző háborúkkal, és az okok közé új elemként beemeli a romboló haszonszerzést (*destructive creation*), szemben Schumpeter kreatív rombolásával (*creative destruction*). Míg a kreatív rombolást megelőzi az új felfedezése, amelynek megvalósítása később a régit lerombolja, addig a romboló haszonszerzés először rombol, amit később újraépítés követ. A romboló haszonszerzés

szerint az agresszióknak lehet oka – a háború említett okai mellett – maga a háború és a háborús ipar fenntartása, a rombolás utáni helyreállítás gazdasági haszna is. Ennek illusztrálására a szerző részletesen számba veszi az iraki amerikai megszállás romboló haszonszerzés szerinti gazdasági hasznait.

Az ötödik fejezet a már érintett Coase-tételén továbbhaladva, megvizsgálja, hogy a konfliktusok vagy az elbirtoklás költségei tekinthetők-e tranzakciós költségeknek, és milyen esetekben érvényes Coase tétele. A tétel azt mondja ki, hogy magánszereplők közötti gazdasági tranzakciók esetében, ha a tranzakciós költségek elhanyagolhatók, a tulajdonjogok egyértelműek és érvényesíthetők, és az információ minden érintett fél számára ugyanúgy elérhető, akkor az érintett felek tárgyalásai az eredeti tulajdoni viszonyoktól függetlenül ugyanahhoz a Pareto-hatékony allokációs eredményhez vezetnek (Coase [2004]). Ennek a tételnek a politikai szereplővel való kiegészítése a politikai Coase-tétel. A politikai Coase-tétel alkalmazhatósága és a tranzakciós költségek körének a meghatározása tehát azért fontos kérdés, mert ennek megválaszolásával lehet eldönteni, hogy az erőszakos konfliktusok hatékonyabb erőforrás-allokációt eredményeznek-e a konfliktust megelőző időszakhoz vagy a nem erőszakos konfliktushoz képest. Ehhez a szerző a tulajdonjogok kutatásának két irányát állítja egymással szembe. Az eszközspecifikus irányt, amely leszűkíti a Coase-tétel használhatóságát önkéntes tranzakciókra, és így kizárja a kizsákmányolás vagy erőszak költségeit a modellből, valamint a Douglas North és Yoram Barzel által képviselt Washingtoni Egyetem (University of Washington, Seattle) irányzatát, amely kiterjeszti a Coase-tételt nem önkéntes tranzakciókra is, és így az elbirtoklás és az erőszak költségeit tranzakciós költségeknek tekinti. Mindezzel együtt a politikában Vahabi nem tartja alkalmazhatónak a kiterjesztett Coase-tételt, ezért arra a következtetésre jut, hogy a tranzakciós költségek nem adnak kellő magyarázatot arra, hogy a politikát erőszakos vagy kényszerítő esetekben megértsük.

A hatodik fejezet a különböző eszközök értékének változását veszi górcső alá, attól függően, hogy az eszközök mennyire könnyen elvehetők. Az érték meghatározásának alapja az a Demsetz [1964] tanulmányból vett gondolat, hogy az eszközök értéke nem az eszközök fizikai tulajdonságaitól függ, hanem azon jogok összességétől, amely jogokat az eszközök felett gyakorolhatunk. Ezt jól illusztrálja az autók sebességkorlátozása. Ha a sebességhatárt egy állam felemeli, az autók értéke megnő. Ezzel egyidejűleg megnő a balesetek valószínűsége is, és így azon más eszközök értéke pedig lecsökken, amelyeket egy autóbaleset hátrányosan érinthet. Ebből következően a védelmi költségnek meg kell egyeznie a megvédett eszköz – védelmezés miatt megnőtt – értékével (vagy annál kisebbnek kell lennie). Az eszközértékskála egyik vége a tisztán menekíthető eszközök, a skála másik vége pedig tisztán elvehető eszközök. Az, hogy a különböző eszközök a skálán hol helyezkednek el, Vahabi szerint két tényezőtől függ: egyrészt a kisajátíthatóságtól, másrészt a mobilizálhatóságtól.

A szerző nem kisajátítható eszközöknek nevezi azokat az eszközöket, amelyek tulajdonjoga nem vehető el anélkül, hogy az eszköz értéke nullára ne csökkenjen. Ennek ellentéte a kisajátítható eszköz, amely könnyen átruházható komoly értékvesztés nélkül.

A mobilizálhatóság azt mutatja, hogy az eszköz mennyire könnyen elvihető vagy elrejtethető. Természetesen mind a kisajátíthatóságnak, mind a mobilizálhatóságnak vannak fokozatai, egyik sem bináris meghatározás. A skálát Vahabi négy részre osztja: 1. *tisztán menekíthető* eszközök azok, amelyek nehezen kisajátíthatók és könnyen mobilizálhatók, ilyen például az emberi tudás; 2. *vegyes menekíthető* eszközök azok, amelyek könnyen kisajátíthatók, de mobilizálhatók is, ilyenek a pénz, az arany, a részvények, a járművek és a kereskedelmi áruk; 3. *vegyes elvehető* eszközök azok, amelyek nehezen kisajátíthatók, de nehezen is mobilizálhatók, ilyenek a gyárak és más specifikus fizikai eszközök; 4. *tisztán elvehető* eszközök azok, amelyek könnyen kisajátíthatók, de nem mobilizálhatók, ilyenek például a földterületek, az olajmezők, a bányák. Az 1. kategóriába sorolható eszközök kívül maradnak a kizsákmányoló állam lehetőségeinek köréből, míg a 4. kategóriába sorolható eszközök a kizsákmányoló állam lehetőségeinek körén belüliek, tehát a kizsákmányolt szempontjából veszélyes, a kivonulás (*exit*) költségét növelő eszközök.

A szerző ezután tárgyalja a konfliktus árán elvett eszközök legitimációját: ennek keretében a témakör közgazdasági kérdésein túlmutatóan morális kérdéseket is boncolgat. Az eszközök kisajátítása Vahabi szerint nem más, mint a tulajdonjogok megsértése oly módon, hogy közben az eszközök zsákmánnyá válnak. Ezeknek a zsákmányolt eszközöknek az értéke pedig nem az eszközök piaci értéke, hanem az elbirtoklás költségeivel és a legitimációs költségekkel csökkentett piaci érték. A zsákmányolt eszköz tulajdonosa legitimációs költségek elsenvedése árán megpróbálja az elvett eszközt új gazdasági eszközre transzformálni. A legitimációs költség más módon kifejezve: az értékkülönbség a zsákmányolt, kétes múltú eszköz és a „tisztá” eszköz között. Legegyszerűbb példa a legitimációs költségekre az illegális forrásból származó pénz tisztára mosási költsége.

A hatodik fejezetben a szerző a védelmezési piac jellemzőiről ír. Érdekes megközelítés, hogy egy államon belüli védelmezési termék piacának a keresletét az ott lakók vagy vállalkozók alkotják, míg a kínálatát maga az állam biztosítja. A kínálat természetesen változhat, szűken értelmezve lehet a külső ellenségtől való védelem, valamint a belső rend és a tulajdonjogok fenntartása, szerződések kikényszerítése. Bővebben értelmezve tartalmazhatja az állam vagy védelmező által nyújtott egyéb szolgáltatásokat is. A kereslet vagy megtalálja a számára kedvező, illetve még elfogadható kínálatot, vagy dönthet úgy, hogy kivonul erről a védelmezési piacról, és másikat keres. Amennyiben a kereslet számára a kivonulás túl drága – ami úgy is előfordulhat, hogy többnyire tisztán elvehető eszközökkel rendelkezik –, akkor az államnak monopóliuma van a védelmezés piacán, így szinte bármilyen védelmezési árat szabhat. A kereslet kivonulásköltségeinél figyelembe kell venni egyrészt a konverziós költségeket – a hátrahagyott eszközök leírását, új eszközök beszerzését, új tudás megszerzését, a régi tudás átalakítását –, másrészt a költözés költségeit, harmadrészt a legitimációs költségeket az új országban.

A kizsákmányolt szempontjából a kivonulás haszna ezzel szemben a – negyedik fejezet kapcsán már említett – nagyobb különbözeti járadék. Ennek a résznek az egyik legfontosabb állítása, hogy a kapitalizmus fejlődésével a vegyes menekíthető eszközök, azaz a mobilizálható és könnyen elvehető eszközök térnyerése is zajlik, míg

a tisztán elvehető eszközök, azaz a könnyen kisajátítható és nem mobilizálható eszközök súlya pedig csökken. A védelmezési piac keresletének és kínálatának tárgyalása után a szerző részletesen szól az abszolút járadékot maximalizáló, a védelmezési piacon sok esetben monopóliumként, zsarolóként fellépő, a megfoghatatlan tulajdonjogokat fenntartó ország példajaként – az Iráni Iszlám Köztársaságról. Bemutatja, hogy két körben jött létre az állam mellett működő, nem állami tulajdonú, de szinte állami jogokkal rendelkező gazdasági birodalom. Első körben az iszlám forradalom után a sah és 53 száműzött tulajdona került egy Bonyad-e Mostazafan va Janbazan (BMJ) nevezetű holdinghoz. Egy 1995-ös New York Times-cikk szerint a BMJ vagyona az iráni állam vagyonával összemérhető nagyságú (*Iranian foundation...* [1995]). Második körben az Irak és Irán közötti nyolcéves háború után két fővel és két évre alakult meg a Setad nevezetű holding, amelyet a háborúban elhagyott ingatlanok átmeneti kezelésére és hasznosítására hoztak létre, szintén nem állami tulajdonban. A holding ennek ellenére még ma is létezik, körülbelül 500 munkavállalóval és átláthatatlan viszonyok között szerzi és adja el az ingatlanokat. Ezen a két jelentős holdingon keresztül láthatjuk, hogy a magas védelmezési költségek miként gátolják a nagy hozzáadott értékű beruházásokat, és a redisztribúció hogyan formálja át a nem specifikus eszközök tulajdonjogait.

Az utolsó, hetedik fejezetben Vahabi a demokratikus átmenetet és a demokráciához szükséges tényezőket vizsgálja. Az erőszakos fenyegetést és az ebből következő védelmezést mint terméket Vahabi köztes terméknek tekinti, mert az egy olyan termék, amely megsérti vagy éppen biztosítja egy másik termék használati jogát. Abban az esetben viszont, amikor az erőszak bekövetkezik, akkor már tényleges termékként funkcionál, sőt a szerző érdekességképpen azt is felveti, hogy nem termékként, hanem az erőszak bekövetkeztekor antitermékként viselkedik, hiszen elvesz, nem pedig hozzáad a termeléshez. A társadalom szempontjából a védelmezés inkább úgy tekinthető, mint a társadalom működésének fenntartási költsége és a gazdasági termelőtevékenység előfeltétele. A fejezet foglalkozik továbbá a védelmezési piac fejlődése kapcsán a védelmezésért követelt ellenértékkel is, amely kezdetben munka volt, majd termény, és csak később alakult át pénzzé. A termékpiacok fejlődése és a monetáris ellenérték lehetősége szükségtelenné tette a munkában vagy terményben meghatározott adókat, és ezzel együtt lehetővé tették azt is, hogy a kínálat nyújtója kiterjessze kínálatát a saját szükségletein túlmutató ellenértékig.

A fejezet további részében a szerző a demokratizálódás szükséges feltételeit mutatja be több megközelítésben, és végül levonja a saját következtetéseit. Először Mancur Lloyd Olson, Jr. elméletének (*Olson* [1987]) azon részével foglalkozik, amely megkülönböztet a társadalom számára hatékonyságot, termelékenységet elősegítő, a társadalomban széles érdekekkel rendelkező, tartósan jelen lévő szereplőket, akik lehetnek akár autokraták is, valamint a társadalom számára a hatékonyságot, a termelékenységet hátráltató, a társadalomban szűk, rövid távú érdekekkel rendelkező szereplőket. Olson ezzel nem azt mondja, hogy az alkalmi kizsákmányolásnál, a rajtaütéseknél jobb az állandó kizsákmányoló, a tartós autokrácia, hanem ezzel az autokrácia kialakulását magyarázza. A könyvben már korábban is előkerült, hogy a vevők által dominált védelmezési piac demokratikus

berendezkedés esetén, míg a szállítók által dominált védelmezési piac autokratikus berendezkedés esetén lehetséges.

A következő alfejezet Kornai János szocialistarendszer-leírásából (*Kornai* [1993]) kölcsönöz gondolatokat ahhoz, hogy párhuzamot vonjon a szocialista gazdaságok eladói piacának és a kapitalista gazdaságok vevői piacának a jellemzése, valamint Vahabi e könyvében leírt, az eladók által dominált és a vevők által dominált védelmezési piacok jellemzése között. Vahabi szerint az autokráciában eladói védelmezési piac jön létre, ahol a védelmezés kínálati oldala domináns a keresleti oldallal szemben, a kínálat erőforrás-korlátos, a védelmezés nyújtói egymás kárára erőszakosan terjeszkednek, a vevők versenyeznek a védelemért, a vevői kivonulási korlátok magasak, és a vevők ellenállási képessége alacsony. Ezzel szemben a demokráciában vevői védelmezési piac alakul ki, ahol a védelmezés keresleti oldala domináns a kínálati oldallal szemben, a kínálat bőséges, az eladók versenyeznek a védelem nyújtásáért. A vevői piacra nemcsak többpártrendszer és a többség szava jellemző, hanem az is, hogy az egyik választott többség később egy másik választott többségnek békésen engedi át az irányítást. Így csak demokráciában jöhet létre olyan kínálati verseny, ahol állami hivatalnokok gyözködik és néha még „le is fizetik” az állampolgárokat, az adófizetőket a védelmezési költségek növelése érdekében. A demokratizálódáshoz a szerző szerint a kevés mobilizálható eszközzel rendelkező munkásosztály belső ellenállása és a több mobilizálható eszközzel rendelkező középosztály kivonulási fenyegetése együttesen szükséges. Mindennek ellenére intő jel, hogy a demokrácia nem jelenti sem a kizsákmányolás, sem az embervadászat végét. Gondoljunk csak a rabszolgaságra, a gyarmatosító háborúkra, az iraki háborúra vagy akár még a demokráciákban is előforduló etnikai tisztogatásokra!

A könyv példáit olvasva hiányérzetünk támadhat. Vahabi Irak amerikai megszállását és az Iráni Iszlám Köztársaság kizsákmányoló rendszerét mutatja be részletesen. Az iraki megszállást arra hozza fel példaként, hogy azt az Egyesült Államok nagyrészt gazdasági érdekből indította, és egy szűk gazdasági érdekcsoport által irányítva a háború elnyújtásában volt érdekelt. Ez a fajta konfliktus azonban a könyv nagyon kis részét fedi le, a háború elnyújtása és az ezzel szerezhető gazdasági haszon máshol nem is kerül elő. A kizsákmányoló Iráni Iszlám Köztársaság bemutatása rendkívül érdekes, azonban túlsúlyos a könyv terjedelmét illetően. Hasznosabb lett volna, ha a szerző több példát mutat be, de rövidebben.

A könyv különlegessége egyrészt multidiszciplináris megközelítésében rejlik, másrészt abban, hogy a közgazdaságtan fő irányával szemben a nem önkéntes társadalmi viszonyok gazdasági oldalát vizsgálja, tehát nagyon széles közönség számára is élvezhető és hasznos lehet az olvasása. Történészek, szociológusok és nem utolsósorban közgazdászok találhatnak benne kiegészítő vagy alapvető érveket történelmi vagy akár mai folyamatok megértéséhez. A tulajdonviszonyokról és a tranzakciós költségekről leírt új gondolatok miatt a kötet az intézményi közgazdaságtan követői számára szintén fontos olvasmány. Vahabi megközelítése és munkája nagy segítség lesz olyan kutatási témákhoz, mint a poszt szocialista országokban kialakuló autoriter rendszerek tulajdonviszonyainak átrendeződése vagy abszolút és különbözeti járadékainak változása.

Hivatkozások

- BOULDING, K. E. [1962]: Conflict and defense. A general theory. Harper and Row, New York.
- COASE, R. H. [2004]: A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- DART, R. [1953]: The predatory transition from ape to man. *International Anthropological and Linguistic Review*, Vol. 1. No. 4.
- DEMSETZ, H. [1964]: The exchange and enforcement of property rights. *Journal of Law and Economics*, Vol. 7. 11–26. o. <https://doi.org/10.1086/466596>.
- GARFINKEL, M. R.–SKAPERDAS, S. [1996]: The political economy of conflict and appropriation. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511619984>.
- IEP [2018]: The economic value of peace. Measuring the global economic impact of violence and conflict. Institute for Economics and Peace, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/11/Economic-Value-of-Peace-2018.pdf>.
- KEELY, L. H. [1996]: War before civilisation. Oxford University Press.
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Rt., Budapest.
- LOTKA, A. [1925]: Elements of physical biology. Williams and Wilkins, Baltimore.
- IRANIAN FOUNDATION... [1995]: Iranian foundation head denies accusation and corruption. *New York Times*, január 8. <https://www.nytimes.com/1995/01/08/world/iranian-foundation-head-denies-accusations-of-corruption.html>.
- OLSON, M. [1987]: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- RUMSFELD, D. H. [2002]: Transforming the Military. *Foreign Affairs*, Vol. 81. 3–20. o. <https://doi.org/10.2307/20033160>.
- UN–WB [2018]: Pathways for Peace. Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28337>.
- VOLTERRA, V. [1926]: Fluctuations in the abundance of a species considered mathematically. *Nature*, Vol. 118. No. 2972. 558–560. o.
- WRANGHAM, R. W. [1999]: Evolution of coalitionary killing. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 110. No. S29. 1–30. o. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1096-8644\(1999\)110:29+<1::aid-ajpa2>3.3.co;2-5](https://doi.org/10.1002/(sici)1096-8644(1999)110:29+<1::aid-ajpa2>3.3.co;2-5).

Unger András